

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

**“O‘ZBEKISTON ETNOLOGIYASI: AN‘ANALAR VA
INNOVATSIYALAR”
MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYASI MATERIALLARI**

Toshkent 2022 yil

Tahrir hay'ati:

1. t.f.f.d. (PhD). A.D. Bababekov
2. t.f.d (DSc).B.M. Ubaydullayeva
3. t.f.n, katta ilmiy xodim A.R. Qayumov
4. t.f.n, katta ilmiy xodim I.M. Xo'jaxonov
5. t.f.f.d. (PhD) N.N. Narziyev
6. t.f.f.d. (PhD). S.M. Anarkulov
7. Sh.M. Abdusatorov
8. T.G'. Babarahimov
9. R.H. Abduzohirov
10. K.R. Abduraxmonova

Taqrizchilar:

1. t.f.d. prof. A.A.Ashirov
2. t.f.d. S. T. Davlatova

Mualliflar keltirilgan statistik va boshqa ma'lumotlar uchun mas'uldirlar. Mazkur to'plam Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti tarix fakulteti Kengashining 05.2022 yildagi 3–sonli majlisi qarori va tarix fakulteti “Antropologiya va etnologiya” kafedrasining 26.05.2022 yildagi 19–sonli majlisi qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

Mirzo Ulug'bek nomidagi
O'zbekiston Milliy
universiteti
2022 yil

Mundarija

Сўз боши		3-4
Марказий Осиё археологияси, тарихий-маданий мероси замонавий изланишларда		
А.А. Аширов	XX аср бошларида Ўзбекистонда этнографик тадқиқотларни шаклланишига доир айрим мулоҳазалар	5-9
Сулаймонов Р.Х.	Вопросы корреляции языковых семей и культур эпохи палеолита	10-13
Мавланов Ў. М.	Буюк ипак йўлида этномаданий муносабатлар	14-20
Юнусова Х.Э.	Ўзбекистон тарихий маданий ёдгорликларига муносабат (XX аср 80 йй.)	21-24
Очилдиев Ф.Б	XIX асрнинг иккинчи ярми – XX яср бошларида Бухоро амирлигининг Қўқон хонликлари билан олиб борилган савдо алоқалари	25-27
Тўраев Ҳ.Ҳ. Собиров А.	Академик А.Муҳаммаджонов – Бухоро тарихи тадқиқотчиси	28-29
Normurodov D. Ismoilov U. Isabekov B.	Ohangarondan topilgan qovunchi madaniyatiga oid yangi qabrlar xususida	30-33
Qurbonova M.B. Kalonova I.T.	Markaziy Osiyo xalqlari “alla”si etnologik tadqiqot ob’ekti sifatida	34-39
Турекеев Қ.Ж.	Қорақалпоқларнинг мотам маросимларида магик тасаввурларнинг намоён бўлиши	40-43
Хомитов Р.	Ўзбекистондаги этномаданий жараёнларда турли халқларнинг иштироки	44-49
Кудайбергенов С.	Амударёнинг қуйи ҳавзасида неолит даври этнослараро мулоқот йўллари	50-52
Sharopov D.	Sovet davrida buxoroda madaniy hayot	53-55
Примова С. О	Чўққи қалпоқларнинг археологик манбаларида акс этиши	56-58
Rahmonova K.M.	O’rta Zarafshon vohasi XX asrning 90 yillari va XXI asrning boshlarida neolit davri yodgorliklarining o’rganilishi	59-62
Isaqov R.O’.	Qoraqalpoq xalq milliy hunarmandchiligida	63-69

	mahsulotlarini tayyorlash bilan bog‘liq urf-odat va marosimlar	
Yeshimbetova Sh.	Qoraqalpoq xalq kashtachiligi	70-73
Jumaev M.	Mustaqillik yilarida buxorodagi bunyodkorlik ishlari	74-76
Султонов К	Амир Темурнинг бошқарув маҳорати ва маънавий салҳиятининг ижтимоий сиёсий таҳлили	77-80
Tajimuratov D.	Xorazm vohasi antik davri shaharlari tarixi	81-85
Хайдаров З.Б.	Фарғона водийси ва Тошкент воҳасининг палеолит даври маконларининг ўрганилиши	86-88
Шодмонов Х.Х.	“Марказий Осиёда тарихий-маданий вилоятларнинг шаклланиши ва этник географияси муаммолари” монографияси хусусида	89-91
Turarova M. A.	Mustaqillik yillarida ilk temir davri yodgorliklarining o'rganilishi va uning o'ziga xosliklari.	92-101
Ўзбек халқининг этногенези, этник тарихи ва этнологияси масалалари		
Давлатова С.Т.	Ўзбекистонда миллатлараро муносабатлар: тадқиқотлар ва ўрганиш муаммолари	102-107
Убайдуллаева Б.М.	Ўзбекистонда этнология ва антропологиянинг фан сифатида шаклланишида профессор Турсун Усарович Салимовнинг ўрни	108-110
Бўриев О.	Марказий Осиё тарихига бир назар	111-115
Қаюмов А.Р.	Этнологияда геналогик тадқиқотларнинг илмий ва амалий аҳамияти	116-119
Хўжахонов И.М.	Ўзбекларнинг этник ўзлиги билан боғлиқ айрим масалалар	120-124
Атаханов Ш.Т.	Краткий анализ межэтнических отношений и проблемы в решении конфликтных ситуации	125-127
Жуманазаров Х. С.	Узбекские традиции народной медицины: прошлое и настоящее	128-132

Тоғаев Ж.	Қадимги миграциялар хусусида айрим мулоҳазалар	133-136
Бобожонов Ш.У.	Баҳоуддин нақшбанд қадамжоларидаги дарахт култи билан боғлиқ халқона қарашлар	137-139
Kodirov F.R.	Farg`ona vodiysidagi barlos etnografik guruhi xususida	140-142
Xolmamatov N.	Chorvachilikda qoramol bilan bog`liq urf-odat, marosimlar (Oqdaryo va Payariq tumanlari misolida)	143-147

Марказий Осиё халқлари тарихи, тарихшунослиги ва манбашунослиги муаммолари

Бабобеков А.Д.	Тоғли аҳоли хўжалик фаолиятида норасмий жамоавийлик институтларининг шаклланишига доир айрим мулоҳазалар	148-151
Искандаров Ш.А.	Ўзбекистонда яшовчи арабларнинг этнотопонимларига оид қарашлар	152-157
Усаров У.А	Россия империяси мустамлакачилиги даврида Туркистон ўлкасининг анъанавий қишлоқ хўжалигининг аҳволи	158-160
Мачин Г.В.	Новое прочтение научного сотрудничества ученых ирана и средней Азии и роль в нем Абу Райхана Беруни	161-169
Йўлдошев Б.	“Бобурнома” нашрлари ва ундаги айрим камчилик ва хатолар хусусида	170-172
Темиров Ф.	Садриддин Айнийнинг “Бухоро манғит амирлари тарихи” асарида Амир Шохмурод тавсифи	173-176
Бобоев Ф	Ўрта Осиёда совет ҳокимиятига қарши курашнинг кучайишида диний сиёсатнинг таъсири (1918-1935 йиллар)	177-181
Мухамедов Я.К.	Чоч хукмдорлигининг маъмурий бошқаруви тарихшунослиги масаласи	182-185
Абдуллаев Д.	Марказий Осиёда мукофотлаш ва рағбатлантириш тизими тарихи (шарқ ва ғарб мукофотлари қиёсий – тарихий таҳлили)	186-191
Саидова Д.	Бухоро музейидаги артефактлар ва уларнинг тарихий манба сифатидаги ўрни	192-193

Юсупова Г.	Фарғона иқтисодий районида енгил саноат: ривож ва муаммолари (XX аср 50-70 йиллар)	194-199
Рахматова Н.М.	Мустақиллик йиллари Навоий вилоятида касаначилик ва қўл меҳнати	200-203
Islomov D.	Abdurauf Fitrat va uning “Rahbari najot” asari haqida	204-207
Beshimov M.	Mang’itlar sulolasi davrida qurilgan tarixiy yodgorliklar	208-209
Абдуллаева Н.А.	Садриддин Айнийнинг “Эсдаликлар” асари муҳим тарихий манба сифатида	210-212
Samadova H.M.	Sharifjon Maxdum Sadri Ziyoning ilmiy merosi	213-216
Jamolova D.M.	Muhammad Munshiy va uning “tarixi Muqimxoniy” asari haqida	217-220
Safoyeva Sh. Raximova S.G`.	Toshkent shahar markaziy davlat arxivi – shahar tarixini o‘rganishda asosiy manba sifatida	221-223
Elboyev F. X.	Quruqsoy qishlog`ining tarixi va etnografiyasiga doir ba’zi ma’lumotlar	224-227
Bo`stonova Z.	Mirzo Salimbekning “Kashko`li Salimiy” asarida Buxoro elchisining donoligi haqida	228-230
Qilichev O.A., Ismoilov Sh.I.	Buxoro o`lkashunoslik muzeyi – rivojlanish bosqichida	231-232
Iumaiyev R.G`., Jo`rayev I.I.	Buxoro davlatchiligi tarixida mang`itlar sulolasining hokimyat tepasiga kelishi.	233-236
Jumayev G`.I.	G`iyosiddin Xondamirning «habib us-siyar fi axbori afrodi al-bashar» asarining tarixshunosligi	237-239
Kalbayeva U. J	Amudaryo bo‘limining tashkil topishi va uning ma‘muriy-hududiy tuzilishi	240-241
Nafasofa D.N.	XIX asrning ikki yarmi – XX asr boshlarida Sirdaryo viloyatining hududi va iqtisodiy hayotiga oid ba`zi mulohazalar	242-244
Raxmanova M.Sh	Xiva xonligida qo‘ng‘irotlar sulolasi davri manbashunosligiga doir ayrim mulohazalar	245-247
Temirova G.	Buxoro amirligining tugatilishi - sovet hokimiyati mustamlakachlik siyosati.	248-249
Jonizoqov F.	XX asrda Koreyada arxiv ishi faoliyatiga doir	250-252

	ba'zi mulohazalar (islohotlar, tizimlashtirish va taraqqiyot jarayonlari)	
Азизов Б.Б.	Россия империяси хукуматининг Нуркистонда миллий маорифни чеклаш сиёсати	253-254
Ergashev H. Yu.	Mustaqillik yillarida Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti Tarix fakultetining rivojlanishi	255-259
Gadayeva Z. A.	Millatparvar jadidlar faoliyatida ma'naviyat va madaniyat masalalari	260-262
Husniddin A. T.	Shayboniy hukmdorlarning taxtga chiqish an'analari	263-268
Замонавий этнологик тадқиқотлар ёшлар нигоҳида		
Нарзиев Н.Н.	Мулоқот маданиятида атрибутлар доир баъзи мулоҳазалар (ўзбек халқи мисолида)	269-274
Норбўтаев П.П.	Этнология фанида фольклор	275-280
Намозова С.Б.	материалларни ўрганишнинг тадқиқот методлари	
Аскарлов М.М.	Идентиклик тадқиқоти нега зарур?	281-285
Анаркулов С.М.	Шаҳарсозликдан мафкуравий “Бунёдкорлик” сари...	286-290
Абдусаторов Ш.М.	Аҳоли хўжалик машғулотларининг таомлардаги акси (Фарғона водийси дала материаллари асосида)	291-294
Abduzohirov R.H.	Migratsiya nazariyalariga oid ayrim mulohazalar	295-299
Бабарахимов Т.	Минтақавий ўзликни англаш масаласи доир баъзи қарашлар тахлили	300-303
Азизов А.	Фарғона водийси аҳолиси дунёқарашида уй ҳайвонлари билан боғлиқ тасаввурлар (қўй мисолида).	304-310
Хайдаров А.	XX аср бошларида Фарғона вилояти аҳолисининг диний таркибидаги ўзгаришлар	311-313
Abduraxmonova K.R.	Tibbiyot tizimlari taraqqiyotiga oid ayrim mulohazalar	314-319
Хомиджонова М.А.	Антропологическая школа л.в. ошанина	320-323

Abdivohidova G.R.	Mustaqillikning dastlabki yillarida xotin-qizlar bandligi va huquqlarini ta'minlash masalasi tahlili	324-327
Ulugbekov O.	The prosperity of visual anthropology in Uzbekistan as a new science way	328-329
Ergasheva B.G`	Zamonaviy o`zbeklarning reklamaga bo`lgan munosabati	330-335
Haqberdiyeva F.	O`zbekistonda nonning o`ziga xos turlari	336-338
Islomov D.	“Abdullanoma” asari – shayboniylar davri tarixini yorituvchi muhim tarixiy manba	339-342
Komilova Sh.	Ayollar migratsiyasining asosiy sabablari va xususiyatlari	343-347
Nafasova H.	Bolalar an’anaviy mavsumiy o’yinlari haqida	348-354
Sirliboyeva G.	Covid-19 davrida oilaviy munosabatlar.	355-357
Solijonov O.	“Darveshona” marosimining ayrim jihatlari xususida	358-360
Toshtemirov B.Sh.	Etnik nizolar va ularning sabablariga doir mulohazalar	361-363
Ойдинова И. Н.	Иккинчи жаҳон уруши йилларида ўзбекистонликларнинг меҳнат frontiга сафарбар қилиниши муаммосининг ўрганилишига доир	364-366
Алиназаров Д.В.	Современная этнология в Узбекистане: основные направления исследований	367-369
Mustafoqulov Sh.M.	Jahon xalqlari lingvistik klassifikatsiyasiga doir ayrim mulohazalar.	370-371
Abdimuradov J. Z.	Qashqadaryo vohasida tarixiy madaniy ekologik ziyorat turizmini rivojlantirish masalalari	372-374
Isaqov R. O‘.	Qoraqalpoq xalq milliy hunarmandchiligida mahsulotlarini tayyorlash bilan bog‘liq urf-odat va marosimlar.	375-380
Tursunov N.	Mahalliy boshqaruv tarixidan	381-384
Султонов Ш.Э.	Buyuk ipak yo‘lining eftaliylar davridagi ijtimoiy-siyosiy hayot, aholining etnik tarkibi	385-388
Юсупова Х.М.	Тошкент воҳаси илк ўрта асрларда: ижтимоий-иқтисодий ҳаёт ва шаҳарсозлик маданияти ривожланиш омиллари.	389-391

“тутинган ука” тўй-маъракаларида энг яқин қариндошдан зиёд хизмат қилишини таъкидлади¹.

Олиб борилган тадқиқотлар натижасига кўра, тоғли туманлар хўжалик фаолиятида аграр тармоқнинг устунлиги, ишлаб чиқаришда натурал ва майда товар шаклининг кўшиб олиб борилиши, ёпиқ уй хўжалиги, эмпирик хўжалик-меҳнат тажрибаси, бандликнинг экстенсив типни ва кўл меҳнатининг устунлиги XX аср давомида жамоавийлик туйғуларига асосланган “ошначилик”ни норасмий (ноформал) институт сифатида сақланиб келаётганини кўрсатди. Шунингдек, тоғли аҳолининг ижтимоий, ҳудудий мобиллигининг паст даражада бўлиш омили ҳам ошначилик каби норасмий институтлар аҳолининг иқтисодий фаолиятини олиб боришида ижобий муҳим рол ўйнаган. Бу каби ошначилик (шериклик) ижтимоий ноформал институт сифатида Ўзбекистоннинг тоғли ва тоғолди минтақалари, дашт ҳудудларида қишлоқ жамоаси, ер-сув жамоасида шаклланиган.

Шундай қилиб, Ўзбекистоннинг тоғолди минтақаларида аграр тармоқнинг устунлиги, ишлаб чиқаришда натурал ва майда товар шаклининг кўшиб олиб борилиши, ёпиқ тизимли уй хўжалиги, бандликнинг экстенсив типни ҳамда кўл меҳнатининг устунлиги тоғли аҳоли хўжалик фаолиятида мироблик, хашар, ошначилик каби норасмий жамоавийлик институтларининг шаклланишига асос бўлган дейиш мумкин.

ЎЗБЕКИСТОНДА ЯШОВЧИ АРАБЛАРНИНГ ЭТНОТОПОНИМЛАРИГА ОИД ҚАРАШЛАР

Искандаров Шерзод Абдиганиевич

**Тошкент тиббиёт академияси Ижтимоий фанлар кафедраси тарих
фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент**

Этнотопонимларга оид манба ва адабиётлардан маълумки, ўтмишда турмуш тарзи ўтроқ ёки кўчманчи маданият билан боғлиқ бўлган халқларнинг жой номларида ўзига хос маълум фарқни кўриш мумкин. Е. М. Поспеловнинг ёзишича, этнотопонимлар шаклланиши турли этник бирликлардан иборат бўлган аҳолининг мамлакат, вилоят, шаҳар, табиий объектларга ўз этник номларини бериши билан боғлиқдир. В. А. Никонов эса этнотопонимлар бирон миллат ёки халқ яхлит яшайдиган ҳудуднинг ички қисмида эмас, балки бу минтақанинг чекка қисмида, яъни икки халқ аралаш яшайдиган чегарадош зонадагина бўлади, деб ҳисоблаган². Қолаверса, мавжуд адабиётлар ва этнографик маълумотлар турмуш тарзи ўтроқ деҳқончилик маданияти билан боғлиқ бўлган аҳоли кўпроқ ўзи яшаётган ҳудудни, қишлоқ, маҳаллани табиий-географик хусусиятига

¹ Дала ёзувлари. Бахмал тумани, Оққўрғон қишлоғи. 2018 йил.

² Қаямов А. Р. Этнотопонимлар – ўзбек халқининг этник таркиби хусусиятларини ўрганишда манба сифатида / Этнос ва маданият: анъанавийлик ва замонавийлик V республика илмий конференцияси материаллари. – Тошкент: Фан, 2010. – Б. 102–103.

қараб номласа, ўтмишда хўжалик ҳаёти чорвачиликка асосланган халқлар яшаш манзилига кўпроқ ўзларининг қабила ва уруғ номларини беришидан далолат беради. Умуман олганда, турли омиллар натижасида юз берган демографик жараёнлар айрим ҳолларда минтақа аҳолиси таркиби бойишига ва турли этник гуруҳларнинг ўзаро аралашуви гоҳида баъзи уруғ-қабилаларни бошқа минтақаларда яшовчи аҳоли билан ўзаро сингишиб кетишига ҳам сабаб бўлган. Бу ҳолат этноинтеграцион жараёнларни юзага келтириб, халқлар этномаданий ҳамда этнохўжалик турмуш тарзида ўзаро таъсирни келтириб чиқарган. Айниқса, ярим кўчманчи чорвадор аҳолининг ўтроқлашуви янада тезлашиб, уларнинг яшаш, турмуш тарзи ва машғулотида бир қатор ўзгаришлар юз берган¹.

Араблар воҳаларга келиб жойлашар экан, асосан, минтақанинг жануби-ғарбий ҳудудларини танлаган бўлсалар, шимоли-шарқий ҳудудларида эса зич ҳолда жойлашмаган. Минтақанинг шимоли-шарқий қисмлари, яъни Сирдарё ҳавзаларида эса араблар янги масканлар танлашга унчалик рағбат кўрсатмайдилар. Бунинг сабаби, биринчидан, минтақанинг жануби-ғарбий қисмлари нисбатан иссиқ иқлимли бўлиб, табиий-географик жиҳатдан бирмунча дашт ва чўллардан иборат эди. Бу эса, асосан, иссиқ ўлкаларда яшаган арабларнинг мижозига мос тушарди. Шимоли-шарқий ҳудудлар, айниқса, Фарғона водийси, асосан, тоғ ва тоғолди ҳудудлардан иборат бўлиб, бу ерларнинг иқлими нисбатан совуқлиги араблар учун муайян ноқулайликлар туғдирган².

Арабларнинг илк бор Фарғона водийсида пайдо бўлиши улар томонидан Ўрта Осиё истило этилиши даврига тўғри келади. Одатда истило этилган шаҳарларда бир гуруҳ араб кўшинлари-гарнизонлари қолдирилган. Уларга маҳаллий аҳолини тинчлантириш ва солиқ йиғиш вазифаси юклатилган эди. Даставвал, араблар маҳаллий аҳолидан биқик ҳолда яшасаларда, аста-секин, йиллар ўтиши билан уларга яқинлашиб, кета бошлаганлар³.

Қашқадарё воҳасида арабларнинг жойлашуви, уларнинг қабилавий мансублиги ҳақида деярли маълумотлар сақланмаган. Юқорида тахмин қилганимиз каби бу маънода биргина балади-пўлати ҳақида, шунда ҳам бу жойдан чиққан олимлар туфайли, айрим хабарлар сақланган, холос. Бу Қашқадарё воҳасида алоҳида араб манзиллари, улар гуруҳ бўлиб яшайдиган ўзга қишлоқлар бўлмаган, деган гап эмас, албатта⁴.

Арабларнинг катта қисмида бугунги кунда ўзбеклашиш жараёни кенг тарқалган. Бухоро вилояти ҳудудида ҳам арабларнинг бир қисми,

¹ Султонова Г. Н. Ўрта асрларда Марказий Осиёдаги демографик жараёнларга таъсир этган омиллар тўғрисида айрим маълумотлар / Этнос ва маданият: анъанавийлик ва замонавийлик. – Тошкент: Фан, 2010. – Б. 37.

² Ражабов Р. Ўрта Осиёда кечган этномаданий жараёнларда араблар иштироки / “Ўзбекистон ҳудудида кечган этномаданий муносабатлар ва унинг давлатчиликнинг шаклланишидаги ўрни” мавзусидаги Республика илмий анжумани материаллари. – Тошкент, 2012 – Б. 146–147.

³ Абдуллаев У., Валихонова Г. Фарғона водийси аҳолиси этник таркибининг шаклланиши ва этномаданий муносабатлар тарихи. – Тошкент: Navro'z, 2016. – Б. 75.

⁴ Саидов М., Равшанов П. Жейнов тарихи... – Б. 12–13.

хусусан, Жондор туманига қарашли бўлган Пўлати қишлоғида жойлашган. Уларнинг таъкидлашича, арабларнинг катта қисми Қашқадарё вилояти Косон туманига қарашли Пўлатидан кўчиб келиб шу ерда яшаб қолишган. Чунончи Чирокчи туманидаги «Чорвадор» қишлоғида истиқомат қилиб келаётган араблар ҳам Пўлатидан кўчиб борган. Улар куда-андачилик, қариндош-уруғчилик анъаналарини узлуксиз давом эттириб келганлар. Уларнинг урф-одатлари, расм-русумлари деярли бир-биридан фарқ қилмайди. Биз зикр этган қишлоқларнинг аҳолиси ўзларининг туб илдизларини Пўлати қишлоғи билан боғлашади.

Ахборотчилар маълумотига кўра, Амир Темур томонидан кўчириб келтирилган арабларнинг бир қисмини Касбидаги дин пешвоси Саййид Ҳазрат Султон Амир Шамсуддин Мирҳайдар соҳибқирондан сўраб олиб қолиб, ҳозирги Косон тумани ҳудудларига жойлаштирган. Арабларнинг мазкур қисми Саййид «мирҳайдари» деб аталиб, Султон Мирҳайдарни ўзларига пир деб билишган ва XX асрнинг 20-йилларигача унинг авлодларига солиқ ҳам тўлашмаган¹.

XIX аср охири – XX аср бошларида Ўзбекистон ҳудудида очарчилик бўлган йилларда арабларнинг катта қисми ўзи яшаб турган ҳудудни ташлаб, бошқа ҳудудларга бориб жойлашган. Сурхондарё вилояти Шеробод тумани Работак қишлоғида арабларнинг йирик гуруҳи истиқомат қилиб келишган. Араблар таркибига кирувчи Шамол қишлоғида араблар бешкал, қорасоний, замбиртўда ва шамшилла уруғларига бўлинган. Работакнинг Бой ва Сори қишлоғини ташкил этувчи араб мавзесида галаботир, галадевона гуруҳларига ажралган. Ойваж қишлоғи араблари эса муллагули, қорабеги, шержон ва моҳиби каби уруғларга бўлинади².

Афғонистоннинг Ҳирот шаҳридан келиб маҳаллий аҳоли таркибига сингиб кетган хуросон уруғи авлодлари яшаб келмоқда³. Балх вилоятида савдо-сотик билан шуғулланган араблар Бомдод қишлоғига келиб жойлашган. Кейинчалик туялар учун кенг ўтлов ва яйловлар керак бўлганлиги сабабли улар Бойсундаги Работ чўлига ва Жарқўрғон туманига қарашли Какайди қишлоғи ҳудудига бориб жойлашганлар. Юқорида номлари тилга олинган уруғлардан ташқари қаршилиқ, мисрлик каби номларни ҳам учратиш мумкин⁴. Қизирик туманига қарашли Сурхон қишлоғида арабларнинг шом, истари, гиламбоз, ҳисори каби уруғлари яшайди⁵. Шовшилла, истара, гиламбоз авлодлари бундан 350 йил аввал келиб жойлашган⁶.

XX асрнинг 20-йилларида ўтказилган аҳоли рўйхати ва тарихий аҳолишунослик тадқиқотларига таянган ҳолда арабларнинг минтақа бўйлаб жойлашуви ва улар сонининг маҳаллий аҳолига нисбатини ёритиб

¹ Дала ёзувлари. Қашқадарё вилояти Миришкор тумани Жейнов қишлоғи. 2011 йил.

² Дала ёзувлари. Сурхондарё вилояти Шеробод тумани Нуриддин Муродов қишлоғи. 2011 йил.

³ Дала ёзувлари. Сурхондарё вилояти Шеробод тумани Нуриддин Муродов қишлоғи. 2011 йил.

⁴ Дала ёзувлари. Сурхондарё вилояти Жарқўрғон тумани Какайди қишлоғи. 2011 йил.

⁵ Дала ёзувлари. Сурхондарё вилояти Қизирик тумани Сурхон қишлоғи. 2011 йил.

⁶ Дала ёзувлари. Сурхондарё вилояти Шеробод тумани Нуриддин Муродов қишлоғи. 2011 йил.

беришга ҳаракат қилдик. Масалан, Самарқанд таркибидаги Каттакўрғон уезида 39490 нафар ўзбек, 5010 туркман, 3755 тожик, 535 эроний, 350 қирғиз, 300 Ўрта Осиё яҳудийлари каби турли миллатлар каби 7940 нафар ўзларини араб қавмига мансуб деб билган аҳоли вакиллари қайд этилган¹.

1924 йилда Ўрта Осиёнинг миллий ҳудудий чегараланиши муносабати билан ўтказилган текшириш маълумотларига кўра, Бухоро воҳасида ўзбеклар 284753 нафар, тожиклар 39044 нафар, туркманлар 12777 нафар ва бошқа миллат вакиллари 12416 нафарни ташкил этган бўлса, араблар 31511 нафар бўлиб, умумий аҳолининг 8 фоизи араблардан иборат эканлиги қайд этилган². Шунинг эътиборига олиш лозимки, Косон, Чирокчи, Шаҳрисабз, Ғузурда яшаб келаётган араблар маҳаллий аҳолининг таркибига сингиб кетган.

1926 йилги маълумотларга кўра Хоразм воҳасида арабларнинг сони 1248 кишини³, Фарғона водийсида жами 2130 нафар кишини ташкил этган⁴. Водий ҳудудида жойлашган арабларнинг ҳар бир гуруҳи алоҳида кичик-кичик қишлоқларда тарқоқ ҳолда яшаган.

Сурхон воҳасида араблар Шеробод беклигининг Работак қишлоғида яшаган. Бу қишлоқ Шамол, Бой, Сари(1926 йилда 228 хўжалик бўлган) каби 3 қисмга бўлинган. Ўтмишда Работак «уч юз уйли араб» деб аталган⁵. Ўша даврида Қашқадарё вилояти ҳудудидаги қишлоқларнинг 29 тасида араблар яшаган⁶.

Араблар сонининг бундай камайиб бориши албатта совет даврида олиб борилган миллий сиёсат натижасида арабларнинг ҳам кўпчилиги ўзбек миллати таркибига қўшиб ҳисобланганлиги билан изоҳлаш мумкин. Шу ўринда бир нарсага эътибор қаратиш лозим, улар эҳтимол маҳаллий халқ таркибига сингиб кетган ёки ўз она юртига кўчиб кетган бўлиши мумкин. Аммо тадқиқот ўтказилган даврда бирор-бир арабнинг бугунги кунда тарихий юрти Араб мамлакатларига кўчмаганлигини бир қатор ахборотчиларимиз таъкидлашди⁷.

Ўрта Осиё ва хусусан, Ўзбекистон ҳудудидаги арабларда демографик кўрсаткичларнинг пассив даражасини табиий, миграцион, ассимиляция жараёнлари билан боғлаш албатта ноўрин бўлади. Бу борада советларнинг миллий сиёсати натижасида кам сонли халқлар босқичма босқич, сунъий равишда титул миллатлар таркибида қўшиб ҳисоблаш ҳолатларини эътиборга олиш лозим. Хусусан, 50–80-йилларда ўтказилган аҳоли рўйхати материалларида арабларнинг сони кескин камайтириб

¹ Сборник материалов для статистики Самаркандской области за 1887–1888. – Самарканд, 1890. – С. 161–203.

² Материалы по районированию Средней Азии. Территория и население Бухары и Хорезма. – Ташкент, 1926. Ч. 1. – С. 289.

³ Материалы по районированию Средней Азии... Ч. 1. Хорезм. – С. 288.

⁴ Материалы Всероссийской переписи 1920 г. Перепись населения в Туркестанской республике. Сельское население Ферганской области по материалам переписи 1917 г. Вып. IV. 1924. Ч. I. – С. 32–33.

⁵ Турсунов Н. Н. Жанубий Сурхон воҳаси аҳолисининг этник хусусиятлари (XIX аср охири – XX аср бошлари). Тарих. фанлари. номзоди. дисс... автореф. – Тошкент, 2006. – Б. 63.

⁶ Саидов М., Равшанов П. Жейнов тарихи... – Б. 33.

⁷ Дала ёзувлари. Сурхондарё, Қашқадарё ва Самарқанд вилоятлари қишлоқлари. 2011–2019 йиллар.

кўрсатилган ва расмий ҳужжатларда, фуқаролик паспортларида ҳам уларни ўзбек (тожик, туркман каби) миллати сифатида қайд этилган.

Ҳар бир халқнинг қадимий ўтмиши билан боғлиқ жараёнлар этник тарихи, моддий ва маънавий маданияти, турли-туман уруғ ва қабиласи, турмуш-тарзи, шунингдек, урф-одатларини ўрганиш бугунги кундаги ўта долзарб масалалардан биридир. Ана шундай муаммолардан бири арабларга оид бўлиб, уларнинг номи билан боғлиқ жой номларини республикамиз ҳудудида кўплаб учратиш мумкин.

«Араб» этнонимининг пайдо бўлиши ҳақида олимлар турлича фикр-мулоҳазалар билдирганлар¹. Араблар Ўрта Осиёда ўзига хос этнолокал аҳамиятга эга эканлиги билан бошқа халқлардан фарқланади. Маълумки, арабларнинг катта қисми чорвачилик билан шуғулланиб келган. Арабларнинг этник асоси бир неча кичик уруғ ва қабилалардан ташкил топган. Жумладан, шайбоний ва исқандарий, балх, ҳисори қабилар.

Ўзбекистон арабларининг умумтопонимик қатлами маҳаллий халқ тарихи учун ниҳоятда қимматли бўлган маълумотларни ўзида сақлаб, бир неча асрлардан бери ўзи билан бирга олиб келган. Араб халқининг шу ҳудудда жойлашиши, шаклланиши ва ташкил топиши, унинг миллий ва этник гуруҳ сифатида миллатнинг ташкил топишида маълум бир ҳудудий ёки турли этник гуруҳлар бирлашмасидан тузилган тарихий-этнографик компонент сифатида иштирок этиши нуқтаи назаридан қаралса, этнотопонимик қатламнинг ўрганилиши ниҳоятда катта аҳамиятга эга эканлиги аниқ бўлади.

1926 йилдаги аҳолини рўйхатга олиш вақтида Фарғона водийсининг фақат 2128 нафар аҳолиси ўзларини араб этник жамоасига мансуб эканликларини билдирганлар. Бу даврда улар асосан Андижон вилояти Избоскан туманига қарашли Қумариқ, Тўраобод, Яккатут, Наушкент; Фарғона вилояти Қува туманидаги Чўжаараб; Олтиариқ туманидаги Эскиарабтепа, Янгиарабтепа; Ёзёвон туманидаги Арабмозор; Фарғона туманидаги Араб қишлоқларида ғуж яшаганлар². Бундан ташқари, Бувайда туманида жойлаган ҳудудда ҳам Катта араб қишлоғи мавжуд³.

Шунингдек, арабларнинг бир тармоғи балх араб деб юритилиши асосида⁴ ҳам уларнинг Шимолий Афғонистондаги Балх вилоятида яшаб, кейинчалик Мовароуннаҳр ҳудудига кўчган араблар билан алоқадорлиги омили ётади⁵.

Ўзбекистон арабларининг этнотопоним билан боғлиқ бўлган навбатдаги масала уларнинг этник ва топонимик маънолари муносабати ҳамда этимологик таҳлили билан боғлиқ ҳисобланади.

¹ Бу ҳақида батафсилроқ қarang. Ражабов Р. Ўзбекистондаги араблар тарихи ва этнографияси... – Б. 192.

² Абдуллаев У., Валихонова Г. Фарғона водийси аҳолиси этник таркибининг шаклланиши... – Б. 75.

³ Дала ёзувлари. Фарғона вилояти Бувайда тумани Катта араб қишлоғи. 2018 йил.

⁴ Кармышева Б. Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана (по этнографическим данным). – М.: Наука, 1976. – С. 112.

⁵ Ражабов Р. Ўрта Осиё этномаданий жараёнларида араблар... – Б. 42.

Россия империяси ва совет ҳукумати даврида тоталитар бошқарув ва зўравонликка асосланган тузум туфайли Ўзбекистон араблари муҳожирликка маҳкум этилди. Уларни ўлканинг турли ҳудудларига бориб жойлашишга мажбур этилганлигини айрим ахборотчиларимиз эътироф этишди. Жумладан, Сурхондарё вилояти Денов туманига қарашли Юрчи қишлоғида яшовчи араблар 1917 йиллардан кейин Қашқадарё вилоятининг Пўлати қишлоғига бориб жойлашиб, кейинчалик ўша ҳудудда истиқомат қилиб келаётганлигини қайд этганлар. Бу каби маълумотлар Ўзбекистоннинг бошқа ҳудудларида яшаб келаётган араблар турмуш тарзи ва маданиятини ўрганишда муҳим ҳисобланади.

Тадқиқот даврида қаршилиқ, бухоролик, жейновлик, жугарилиқ каби номларни учратдик. Қашқадарё вилояти Косон туманига қарашли Пўлати қишлоғидан Сурхондарё, Самарқанд ва Бухоро каби бошқа ҳудудларга арабларнинг жуда катта қисми чорва боқиш учун ёки очарчилик сабабли кўчиб боришган. Масалан, Сурхондарё вилоятининг Қизириқ, Шеробод ҳамда Денов тумани Юрчи қишлоғида арабларнинг «ғалтакчи» уруғи бориб жойлашган бўлса, Пўлатининг Писталисидан Самарқанднинг Нарпай туманига қарашли Дуоба, Ўзбеккент, Чархин, Арабхона қишлоқларига ҳам араб уруғлари кўчиб бориб, яшаб келмоқда¹. Каттақўрғоннинг шарқий қисмида жойлашган Пархўза қишлоғида ҳам араблар яшаб келган. Аммо маҳаллий аҳоли уларни «араб» номи билан эмас, «қаршилиқ араб» номи билан атади. Бу каби мисолларни кўп келтириш мумкин².

Этнотопонимлар халқ ҳаёти ва турмуш тарзи, урф-одати, анъанавий маросимларида ўз аксини топади. Араб номи билан боғлиқ этнотопонимлар таҳлили натижасида шунга гувоҳ бўлдики, араблар вақт ўтиши билан маҳаллий халқларнинг таркибига сингиб, ўзбеклашаб кетган.

Хулоса қилиб шуни қайд этиш мумкинки, Ўзбекистон ҳудудида аҳолининг полиэтник хусусияти минтақада алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, этномаданий жараёнлар турли миллат ва элатларнинг ўзаро этник, хўжалиқ, маданий муносабатлари негизида кечган. Минтақадаги табиий-географик, этник-маданий муҳит барча миллат ва элат вакилларининг миллий-диний, этник қадриятлари, урф-одатларини сақланиб қолишига замин яратган.

¹ Дала ёзувлари. Сурхондарё вилояти Денов тумани Юрчи қишлоғи. 2011 йил; Самарқанд вилояти Нарпай тумани Дуобо қишлоғи. 2012 йил.

² Дала ёзувлари. Самарқанд вилояти Нарпай тумани Чархин қишлоғи. 2012 йил.